

פרס יצחק בן-צבי לשנת תשמ"א

ועדת-השופטים: פרופ' שמואל אטינגר, יושב-ראש

פרופ' אברהם בירן

פרופ' גבריאל בר

פרופ' משה בר

פרופ' משה ברוור

בערב הזכרון ליצחק ורחל בן-צבי שנערך בכ"ט בניסן תשמ"א (3.5.1981) חולק פרס יצחק בן-צבי לשנת תשמ"א לגב' שולמית לסקוב על ספרה 'הבילויים'.
מר משה קול נשא דברי הערכה ליצחק ורחל בן-צבי. פרופ' שמואל אטינגר הביא את נימוקי השופטים והיו"ר מר מרדכי איש-שלום הגיש את הפרס. פרופ' ישראל קולת הרצה על 'אנשי העליה השניה בירושלים'.

יצחק ורחל בן-צבי – חיים של מופת

משה קול

אישיותם ודרך חייהם של יצחק ורחל בן-צבי יכולה וצריכה לשמש מופת לכל אזרחי ישראל, ולבני העם היהודי כאשר הם שם. על אגדת חייהם, פעלם, הישיגיהם, שאיפותיהם ומה שסימלו באישיותם יש לחנך את הדורות הצעירים בעמנו. הם מסמלים את היפה ביותר, את היהודי והציוני, את החלוציות, ההגנה, אהבת המולדת, מסירות לשבטי ישראל, המאבק המדיני לקוממיות ולעצמאות, דבקות בירושלים בירת הנצח של עמנו, חתירה מתמדת לאחדות העובדים ובנין עם בריא בגופו ונפשו. אורח חייהם הצנוע, פשטות הליכותיהם, קשב לכל יחיד בעם הנזקק לעזרה כשעת מצוקה, היחס החיובי לערכי דת ומסורת, מסירות ללא גבול למען מיזוג גלויות וליכוד העם, סלידה מיהירות ואי מתן ערך גדול מדי לטקסיות, חיים בתוך העם ואי התנשאות כלפי הציבור, כל אלו מידות תרומיות שמצאנו בחייהם היום יומיים ככל תקופות חייהם. יצחק ורחל בן-צבי לא שינו מאורחות חייהם, מנהגיהם ויחסם לשכניהם, מכריהם וידידיהם בכל התקופות והתפקידים שמילאו בשליחות תנועת העבודה, הישוב העברי בארץ, הכנסת ואף בעשר השנים כאשר יצחק בן-צבי כיהן בתפקיד הרם ביותר של מדינתנו ועמנו – נשיאות ישראל. הם נשארו בכל התקופות והזמנים כפי שהיו בימי בראשית. יצחק היה בין מיסדי 'השומר' שהיה לאחר מכן הבסיס לארגון ההגנה ושניהם

היו פעילים בו. הם יסדו יחדיו את הגימנסיה העברית בירושלים. רחל בנתה וניהלה את חוות הלימוד בתלפיות אשר בירושלים, ואת כפר הנוער בעין כרם. רחל המחנכת לדוגמא, החלוצה העובדת בעצמה, השותלת וגוזמת, הדואגת לכל חניך שלה וחרדה לשלומו ובריאותו, הנאבקת עם קשיים טבעיים באדמה הסלעית, המסלקת את האבנים מהשטח כדי שתהיה אדמה מספיקה לגדל ירקות ופירות, לפתח חווה וכפר נוער במקומות שרגלי יהודים לא דרכו זה אלפיים שנה. רחל עבדה ולנה בחווה וחיה בכפר הנוער עין כרם בימי מצוקה, אולם לא עזבת את תפקידה בארגון ההגנה בירושלים ומכירה כל חבר ומגן, מעודדת ותובעת, יוזמת ומזעיקה בשעה קשה; רחל מארחת לא פעם את יצחק בן-צבי בבית הצנוע של כפר הנוער, מספרת לו את תלאותיה ובהזדמנות זאת הוא מכיר את החניכים יוצאי גלויות רבות ורחוקות ושומע את ספורי חייהם, וכל מה שעבר עליהם לפני הגיעם למולדתנו. וכאשר רחל אינה יכולה לבוא הביתה לצריף המשפחתי מכין לו יצחק לברו את ארוחותיו ומרגיע אותה שלא תדאג כי הוא מסתדר יפה בעצמו. רחל הנאבקת על פיתוח החווה, הנאלצת ללכת לא פעם לבדה הכיתה אל הילדים כאשר בעלה ואמא שלה, מחכים לה בקוצר רוח, עוברת שטחים שוממים, כאשר רחביה עוד לא היתה בנויה, ולא פעם נתונה בסכנה כי אינה רוצה להעסיק פועל או חבר מְגֵן ללוותה. יצחק בן-צבי עוזר לרחל לקבל סרטיפיקטים מִמְשַׁלַת המנדט כדי שתוכל להעמידם לרשות הנרייטה סולד, למען העלאת בנות מאירופה בה משתלטים הנאצים. רחל מנצלת את קשריו של בעלה בעיריית ירושלים, בה כיהן כחבר מועצה, ויחסיו האישיים עם ראש העירייה הערבי, כדי להוריד את מחיר המיים לחווה ולאפשר לה למכור את גידוליה במחירים סבירים. בעין כרם קיבלה רחל בתים עזובים וריקים לאחר שחרורה במלחמת הקוממיות. שבועות וחודשים עמלה בעצמה עם חניכיה שניקלטו שם כדי להכשיר את המקום לתפקיד של כפר נוער. עזרתי לה בימים ההם בתפקידי כראש המחלקה לעלית הנוער. אולם מעיד אני כי לא היה מקרה אחר דומה בימים ההם, כאשר קמו כפרי נוער רבים, בתקופת עליית הנוער הגדולה, שאישה בגילה ובמעמדה תעבוד יומם ולילה ללא הפסקות, עבודת כפיים שחורה ממש, כדי לרתק את חניכיה אליה ולהיות להם לדוגמא, למען שהבתים הללו והשטח יוכשרו לקליטת חניכים רבים. זוהי פרשה חלוצית חינוכית למופת, פואימה פדגוגית מרתקת שלא זכתה לתהודה מספיקה בשל צניעותה ופשטותה של רחל. עבודה זה היה טבעי. כך חיתה תמיד בגדלה ירקות על יד צריפה ברחביה, במאבקה עם הסלעים בתלפיות, ובמאבקה עם בני אדם, יהודים וערבים, למען מטרות לאומיות וחינוכיות נשגבות. רחל בן-צבי היתה דמות חינוכית למופת. כל 19 שנות אחריותי לעלית הנוער עבדנו יחדיו בהבנה מלאה. ב-7.8.1979 כתבה לי: 'אני תמיד שמחה לציין שפעולותי בימי עה"נ קשורה עמך ידידי. איתך ידעתי רק הבנה ועזרה!!!' כאשר נאלצה לעזוב את כפר הנוער, לאחר שיצחק נבחר לנשיא ישראל – הפך בית הנשיא לבית המארח את חניכי ומחנכי עליית הנוער בתדירות. יום הילד היהודי נחוג בבית הנשיא, כנוסי מדריכים של עליית הנוער התקימו לא פעם. ידידי עליית הנוער ותומכיה זכו להתקבל בבית הנשיא. כינוסים בינלאומיים של עליית הנוער זכו לכבוד מיוחד מנשיא ישראל ורעייתו. יצחק בן-צבי שמח לשתף פעולה עם רחל רעייתו בכל הארועים הללו. הוא מצא ענין רב בעלית הנוער. הרי עליית הנוער היתה עבורו המשך ההתענינות שבשטי ישראל. הרי בעלית הנוער הוא מצא את החניכים ניצולי התופת הנאצית, וילדים מתימן, צפון אפריקה, פרס ויתר קהילות ישראל במזרח. אלה היו ימים גדולים בבית הנשיא, כאשר הצריף מלא חניכים, או מדריכים, או ידידים יהודים ולא יהודים, וכולם מלאי התפעלות מפשטות החיים של המוֹרָם מעם, שהוא כאחד מאיתנו מקבל בשמחה ובסבר פנים קטנים כגדולים. לאחר מכן הסכימה

רחל להצטרף לועד המנהל של עלית הנוער והיתה תורמת מנסיונה בישיבות או בכינוסי מדריכים. תמיד בקשה אותי שאבוא לספר לה מהמתרחש בעלית הנוער, ותמיד היתה מוכנה להתערב למען שלא תקוצץ הקליטה ולא נשיב פניו ריקם של ילד הזקוק לנו.

יצחק בן-צבי היה מדינאי בעל עקרונות ציוניים מאז הגיע כצעיר לידי הכרה ציונית בבית אביו צבי שמש, שהיה בית ציוני בפולטבה. הרי למען ציונותו ועיסוקו בהגנת יהודים, נשלח אביו לסיביר לשנים רבות. יצחק בן-צבי היה מראשי 'פועלי-ציון', מראשי תנועת העבודה בישראל וממסדי ההסתדרות. יצחק בן-צבי הגיע לראשונה לארץ-ישראל עוד בשנת 1904 ומאז היה ברור לו כי דרכו בחיים תהיה בארץ-ישראל. מאז עליתו ב-1907 החל להתעניין בעתיקות ארצנו, חיפש את הקשרים לעבר הרחוק, אסף כל גויל וכל תעודה, רשם ושמע כל מי שיכול היה להמציא לו מידע על עברה של ארץ-ישראל ושבתיה. הוא הוכיח לנו כי היהודים לא עזבו ולא הורחקו מארצנו גם אחרי החורבן של הבית, אחרי שאיבדנו את עצמאותנו. הוא עודד ודוכב כל יחיד שראה בו ממשיך הנוכחות היהודית בארץ אבות. פעילותו כתכרה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה היתה מראשיתה. יצחק בן-צבי היה איש הגנה ומאבק מדיני, נשיא כנסת ישראל, אולם לא פחות מכל אלה היה איש מדע, חוקר ארץ-ישראל ושבטי ישראל. פירסומו המדעיים הם יחודיים בשטחים אחדים. יצחק בן-צבי היה נשיא אהוב על העם. כנוסי העדות, השבטים, מסיבות ראש חודש ומוצאי יום הכפורים; הבית הפתוח בחול-המועד סוכות קבעו את מסורת משכן נשיאי ישראל עד היום הזה. יצחק בן-צבי רשם שלושה כתרים: כתר נשיאות ישראל, כתר חקרם, וכתר אחדות ואהבת שבטי ישראל. מכון בן-צבי הוא המפעל היחידי לחקר הקהילות היהודיות במזרח. מכון זה נבנה על-ידי יצחק בן-צבי בימי חייו. יצחק ורחל בן-צבי השלימו אחד את השני בחייהם ובמעשיהם. הם לא רק היו זוג למופת, גם שאיפותיהם היו קרובות וזהות. היו שטחים בהם בלט יצחק בן-צבי והיו שטחים בהם הצטיינה רחל רעיתו. שניהם היו נוחים לבריות ואוהבי אדם ויהודים. אולם היו גם אנשי מאבקים היסטוריים, כאשר זה נגע לעקרונות חייהם עליהם לא היו מוכנים לוותר.

לבסוף רואה אני חובה לאמר כאן במעמד האזכרה המשותפת לשני גדולי ישראל היקרים, כי הודות למאבקה של רחל בן-צבי ינאית, הכבוד וההוקרה שרחשו לה ולדרך חייה ופעלה, קם המפעל הכביר והחשוב יד יצחק בן-צבי. זוכר אני את הימים הראשונים של המאבק למען הקמתו של מפעל זה. קבוצת ידידים שהזדהו עם מחשבותיה עמדנו לצדה. המאבק היה עם ידידים קרובים שהביעו ספקות לגבי הצורך במפעל זה. רחל רצתה במפעל חינוכי ומדעי גם יחד. היא רצתה במפעל שיוכל להעמיק את חיבת ארצנו בקרב הדור הצעיר. היא שאפה למפעל שיעודד את המחקר של ארץ-ישראל ושל עם ישראל בארצנו, בעיקר כמאת השנים האחרונה. מפעל-מוסד כזה היה חסר מאוד, ובעיקר בירושלים בירתנו. והנה היא זכתה ואיתה כולנו, שיד יצחק בן-צבי' התפתח למפעל חשוב מאוד הממלא את שני התפקידים — המחקרי והחינוכי לכל שכבות העם ולצעירים, ומשתף פעולה עם גורמים רבים. כיום חדרה תודעת חשיבותו של מוסד זה לכל הגורמים הקובעים במדינתנו, ורבה ההערכה למפעל ולכל המקימים אותו ומרחיבים פעילותו. אולם מיד אחרי פטירתו של הנשיא השני למדינתנו יצחק בן-צבי, לא כך היה המצב. אפילו בממשלה הייתי צריך להֶאָבֵק למען הקמת משכן נשיאי ישראל הקבוע, ולמען שהצריף ההיסטורי של בית הנשיאות שסימל את אישיותם ודרך חייהם של יצחק ורחל בן-צבי, יועמד לרשות תפקידי הידי'. אני שמח לציין כי גם אלה שפקפקו תחילה בצורך של מוסד זה נהיו עתה לחסידיו. לרחל בן-צבי הזכות הגדולה שקם מפעל הנצחה חשוב זה והיא נאספה אל עמה בידעה שחזונה התגשם. מה שכאב לה בשנותיה האחרונות אלה גלוי

מידע: פרס יצחק בן-צבי לשנת תשמ"א

השחיתות, האלימות וההתדרדרות המוסרית בשטחים רבים, ובעיקר הירידה מהארץ. על כך דיברה אתי רבות. אני מקווה שמפעל 'יד בן-צבי' ירחיב את פעילותו עוד יותר כדי להעמיק את אהבת המולדת והמדינה אצל הצעירים, כי גם זו דרך להאבק בנגע הירידה, שהוא הקשה ביותר מכל הנגעים שפקדו את בית ישראל.

אשרינו שזכינו להכיר מקרוב את יצחק ורחל בן-צבי שהשרו עלינו מאישיותם המקרינה ומדרך חייהם המופתית. את אגדת בית בן-צבי יש לטפח בקרב העם למעננו ולמען עתיד חברתנו ומדינתנו.

נימוקי ועדת השופטים על הענקת פרס על-שם יצחק בן-צבי לשנת תשמ"א לגב' שולמית לסקוב על מחקרה 'הביל"ויים'

ועדת השופטים להענקת הפרס על-שם יצחק בן-צבי לשנת תשמ"א החליטה פה אחד להמליץ על הענקת הפרס לגב' שולמית לסקוב בעד מחקרה 'הביל"ויים', שיצא לאור על-ידי המכון לחקר הציונות של אוניברסיטת תל-אביב והספרייה הציונית על-ידי ההסתדרות הציונית העולמית. פרשת תנועת ביל"ו היא אחת הפרשיות רבות העניין במסכת תנועת העליה לארץ-ישראל מטעמים לאומיים שקמה ברוסיה כעקבות 'הסופות בנגב', וכתוצאה מן ההתעוררות הציבורית הגדולה שעברה על הקיבוץ היהודי שם. בין הקבוצות הרבות בקרב יהודי רוסיה שדגלו בפתרונות ברוח לאומית ובחיכת ציון הצטיינה תנועת ביל"ו בכך שהטילה על חבריה את חובת ההגשמה העצמית המיידית וקבעה כחוק כל יעבור את עקרון ההתנדבות וההקרבה למען הרעיון הלאומי. התנועה, שהשתייכו אליה כמה מאות חברים, ניסתה לפתח פעילות הן להשגת היתר רשמי מאת השלטונות העות'מאניים להתישבות יהודית בארץ-ישראל והן לקראת התישבות חקלאית בארץ במושבה המיוסדת על עקרונות לאומיים וחברתיים יחודיים. למרות העוכדה שמיעוט חבריה בלבד הגיע ארצה והחזיק בה מעמד, ולמרות הקשיים המרובים שליוו את מושבת הביל"ויים גדרה כמשך שנים לא מעטות, הרי תוך זמן קצר ביחס הפכה פרשת ביל"ו לאחת האגדות הזוהרות של המפעל הציוני. בפרסומים רבים, עד עצם ימינו אלה, החל כל מפעל התישבות של העליה הראשונה להקרא על

מידע: פרס יצחק בן-צבי לשנת תשמ"א

שם ביל"ו. כשנעשה בראשית המאה העשרים נסיון להחיות את תקופת ההתישבות בארץ-ישראל קראו יוזמיו להקמת 'ביל"ו חדשה'.

הגב' שולמית לסקוב, שרכשה לה שם בחקר תולדות היישוב הצליחה בספרה המקיף והיסודי להעמיד את פרשת ביל"ו על בסיס מחקרי איתן. על-ידי עיון במאות תעודות בלשונות שונות, שרכות מהן לא נוצלו על-ידי החוקרים עד עתה, הצליחה להעלות תמונה נאמנה, מדויקת ומפורטת, של תולדות תנועת ביל"ו ברוסיה, בקושטא ובארץ-ישראל. היא נתנה תיאור מדויק של תולדות מושבת הביל"ויים על כל לבטיהן. היא אף עקבה אחרי גורל אנשי ביל"ו, אלה שנשארו בארץ, אלה שעזבו לצמיתות ואלה ששבו אליה כעבור זמן ואף של צאצאיהם. תרומה מיוחדת במינה להכנת אגדת ביל"ו היא הבדיקה שערכה המחברת בתמורות בדיוקן של אנשי ביל"ו כתודעת הדורות המאוחרים ובמניעייהן.

זכותה של הגב' לסקוב גדולה לא אך בזאת שציירה תמונה היסטורית נאמנה במקום האגדות המעורפלות הנפוצות, אלא אף בזאת שקבעה את מקומה הנכון של תנועת ביל"ו בתולדות ההתעוררות הלאומית היהודית בראשית שנות השמונים של המאה הקודמת ובתולדות ההתישבות היהודית החדשה בארץ-ישראל. בזאת העניקה תרומה בתיקימה לחקר תולדות הציונות והיישוב.

תרתנו נתונה למוסדות אשר הרשו לבית-ההוצאה להשתמש בציורים, בתצלומים ובמוצגים שברשותם:

אוסף שבדרון, האוניברסיטה העברית, ירושלים 98

ארכיון יד יצחק בן-צבי 120

הארכיון הציוני המרכזי ירושלים 98, 104, 107, 112, 119

מדור תצלומי אוויר, המחלקה לגיאוגרפיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים 209, 211, 212, 214, 215

מוזיאון ישראל, ירושלים 126, 128, 132, 153

המקורות לשאר התצלומים שבחוברת:

ח' אהרונוביץ, הדר הכרמל, חיפה תש"ח 109

גזית, 22, חוברת ט-יב (דצמבר 1964—מארס 1965) 191, 192, 193, 196, 197, 199

א' כהן רייס, זכרונות איש ירושלים, ירושלים תרצ"ג 101

ר' ליכטהיים, שאר ישוב, תל-אביב תשי"ד 115

א' שמואלי, התנחלות הברדים של מדבר יהודה, תל-אביב תשל"ט 82, 86, 89

ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובניו 134, 160